

Tisza Kálmán és a protestantismus.

I.

Az, a ki Tisza Kálmánt későbbi tetteiből itéli meg, a következtetésnek egy kis merevségével azt is föltételezheti róla, hogy az ő első fellépésének szabadelvű, és apjáéval teljesen ellenkező iránya, már éppen olyan jó előre kigondolt, és minden részletében elfogadott humbug volt, mint későbbi ellenzéki szereplése.

E föltevés azonban, számbavéve a külső körülményeket, és a benső okok természetes hatását, nem igazságos.

A ki mindezeket számbaveszi, s alapjukban bírálja, el fogja ismerni, hogy Tisza Kálmán első liberális szereplése őszinte volt, s éppen abból következett, hogy apjának nemcsak természetét, de szellemét is örökölte. Hatása azonban, ha nem is lett volna őszinte, ugyanaz lett volna.

Mert nem természetes-e, hogy zajos hatást kellett szülnie Tisza Kálmán liberális és hazafias föllépésének mindenütt, a hol Tisza Lajost, mint a bécsi kormánynyal karöltve haladó reactionáriust ismerték, s hol ennek emléke még élénken élt? De ha nem élt volna már élénken, bizonyára fölélénkült volna azon ellentét által, melyet Tisza Lajos nagy reményü fiának megje-

lenése provocált. S e hatásnak annál meglepőbbnek, annál közvetlenebbnek kellett lennie, mert a feketesárga színből egy váratlan pillanatban csapott ki a tricolor. A geszti magány, az öreg Tisza elvonulása, s az elvonulás alatt kifejtett tapasztalásoknak a régi emlékket és hajlamokat elkoptató ereje, senkinek szemében nem tűnt föl hid gyanánt, mely az öreg peesovicsot az ifju liberálissal összeköti.

*

Senki sem vizsgálta, hogy az a tér, melyen Tisza Kálmán sisakostul és vértestül együtt készen pattant ki mint Pallas, tulajdonképen nem politikai természetű tér volt, s csak erőszakosan s erőszak által lett azzá. Senkisé sem vizsgálta, hogy e téren a hazafiság érélye a liberális politikai lelkülettel nem szükségkép azonos, és lehet éppen ugy családi ösztön, mint particuláris elfogultság. És senkinek sem jutott eszébe az, hogy maga az öreg Tisza Lajos is, bár egyébben mindenben a bécsi politika uszályhordozója volt, e téren mindig titkos oppositiót képezett, és éppen olyan erős peesovics volt, mint a milyen vastagnyaku kálvinista.

*

Tisza Kálmán a protestáns autonomia védelmében a Thun-féle patens korszakában nyerte politikai hírnevének első kereszttségét. Ebben lett népszerű és országos hírtü, mint Lord Byron »Child Harold« első éneke után, »egy nap alatt.«

Legkevésbbé sem csodálkozhatunk fölötte, s legkevésbbé sem jöhetünk zavarba az iránt, ha netalán Tisza Kálmán politikai képességeiről alkotott hitünkkel e gyors emelkedés, e páratlan siker ellentétben állna.

Mert emlékezzünk vissza arra az időre, s nézzük hazánkban a protestantizmus történetét.

*

Mint minden szerencsétlenségben lappang bizonyos szerencse, úgy a protestantizmusnak is, melynek szerencsétlensége volt, hogy folyvást a bécsi kormány üldözéseinek volt kitéve Magyarországon, meg volt az a szerencséje, hogy ezáltal politikai jelentőségre emelkedett.

Az autonomia, mely a protestantizmus szervezetének alapszelleme, fogalmi és érdekokonságba szövődött az általános önkormányzati elvekkel és érdekekkel, melyek a bécsi kormány beolvasztási politikája által éppen úgy üldöztettek, mint maga a protestantizmus.

Igy a protestantizmus, a nélkül, hogy első terjesztőinek ez lett volna az intentiója, a nemzeti ellenzéknek éppen úgy zászlója lett, mint a vármegye. S valamint a bécsi kormány, hogy a protestantizmust elnyomja, szövetekezett a katholicizmussal: úgy a nemzeti ellenzék, hogy a nemzet jogait védelmezhesse, szövetekezett a protestantizmussal.

*

A hosszú százados harcok, melyek vallási és politikai motívumokat így összekevernek, végtére is el-

mossák az azokat elválasztó korlátokat, s a traditióban, melyet hátrahagynak, még akkor is egyben tüntetik föl e kettőt, mikor már az ok, mely az egyesítést létrehozta, régen elmúlt.

Innen van, hogy míg egyrészt még napjainkban is, a vallás és lelkiismereti szabadság korszakában, a protestánsok nagy részben folyvást titkos ellenségeket látnak a katholicismusban, s magukat büszkén nevezik »magyar vallásuaknak«: ugy másrészt ma már, mikor a megyeimádás illúziója minden európaiag gondolkozó magyar ember előtt eloszlott, mikor mindenki belátja, hogy a megye nemcsak akadály a adminisztrációnak, hanem akadály a magyar suprematia állami megszilárdításának is, — nézzük: kikben van mai nap-ság a vármegyéknek legerősebb támaszuk? — a protestantismusban.

*

De még ez nem meríti ki a százados traditiókból fenmaradt s ma is látható tüneményeket.

Az a hosszú harcz, melyet a protestantismus közösen folytatott vallásért és nemzetiségért, s mely által a protestantismus épp oly jogosan mint sok ideig szükség szerűleg, a magyar nemzetiségnek politikai kifejezése lett, összeolvasztotta a protestantismusban a vallási érzületet a nemzetiségi öntudattal.

Mi lett ennek első következése?

Az erős testületi szellem, mely a protestáns összetartozási érzést hasonlóná tette a zsidóság összetartozási érzetéhez. S ebből származik, hogy valamint a zsidóság megküzdött másfél ezredév beolvasztási támadásaival, úgy Magyarországon az osztrák beolvasztási politikával csak egy elem küzdhetett meg teljes si-

kerrel: a protestans elem. És ebből fog származni, hogy ha a jövőben a zsidóság eshetőleg elhatalmasodása, és terjeszkedési törekvései netalán veszedelmessé válnának, azokat, ha szükséges lesz, csak egy tényező fogja megtörhetni Magyarországon: a protestantismus.

*

De a protestans összetartozási érzet kifejlesztéséhez eme okon kívül, mely pedig maga elég erős e symptoma megfejtéséhez, hozzájárult még a protestantismus minoritása, és elhagyottsága.

Minden kisebbségben természetesen fejlődik ki a solidaritási érzet. A protestantismusnál kétszeres mértékben fejlődött, mert összes egyházi és iskolai szükségleteiket maguk fedezték, maguknak kellett fedezniök.

Innen van, hogy míg egyrésről a protestantismus nem bizott soha az állami eszmében, melynek uralkodó vallása ma is a katholicismus, úgy másrésről nem türte soha az állam beavatkozását iskolai autonomiájába sem, mert hogy ez odáig fejlődhetett, a hol van, ebben az államnak oly keveset köszönhet, mely a semmivel csaknem határos.

Nem akarok arról szólni, hogy a mai viszonyok közt jogosult-e az, ha a protestantismus államot képez az államban. Nem akarom fejtegetni, hogy minő ellentétbe jött e téren a protestantismus önmagával, mikor ily separatisticus hajlamok mellett az 1873. conventen megpendíté az—államsegélyt. Mindez más lapra tartozik.

Itt csak constatálni, és okaiban megmagyarázni akarom azt a solidaritási ösztönt, mely a protestantismusban uralkodik, s melynek kifolyása lón, hogy Tisza Kálmán úgy emelkedését, mint későbbi hatalmát és sok

tekintetben jelenlegi uralmának látszólagos megdöntetlenségét annak köszönheti, hogy — protestans.

Ennek köszönheti, mert noha a protestantismus kebelében, az utolsó évek óta, hatalmas forrongás indult meg, mely a változott viszonyok hatását érzi, s azokhoz alkalmazkodni kíván; noha Tisza Kálmán a maga orthodox elveivel kisebbségben van, sőt politikai népszerűsége is elveszett az 5 superintendentia közül négy superintendentia többségében: mégis eddig főképp a protestantismusnak köszönte megmaradását.

Mert valamely államférfit csak félig buktathat meg az elégtelenség: másik felében mindig az buktatja meg, ha van a ki utána következnek.

Tiszával szemben pedig mindaddig, míg az egyesült ellenzék meg nem alakult, csak egy párt állt, melynek kormányképessége fölött senki sem kételkedett: a conservatív párt.

Ámde ehhez a protestantismus, noha conservatív politikát hajlandó volna csinálni, nem csatlakozott, mert e párt vezérférfiai katolikusok valának, kik ellen Tisza Kálmán sajtója jól kiszámított, ámbár igazságtalan és perfid taktikával, az ultramontanismus gyanusítását tartja napi renden: mely pedig (akár igaz, akár nem), olyan a protestans érzület előtt, mint a bikának a vörös posztó.

*

De nemcsak Tisza Kálmán az, aki a protestantismusnak e sarkalatos természetét így kizsákmányolja a saját egyéni céljaira. Vannak a közélet más terén is számos hatalmasok, kik hatalmukat s hirnevüket a protestantismus ily önző kihasználásának köszönhetik.

S mert ezek előtérben állnak, s mert a protestan-

tismus mint egész, nem áll előtérben: természetes, hogy ezekben (sokszor jogtalanul) az egész protestantismust látja kifejezve az ország katolikus közönsége.

S minél nagyobb erkölcsi, társadalmi és nemzeti kincset képvisel a protestantismus egészben: annál kirivóbbá lesznek az egyéni érdekekért küzdő protestans szövetkezetek.

Innen származott az a közmondás, hogy katolikus jezsuitánál gonoszabb a kálvinyista jezsuita.

Továbbá az is, hogy: *akademia est collegium reformatorum, in quo aliquot lutheriani ex gratia, catholici authem ex misericordia tolerantur.* (Vagy Révész Imre szerint: *recipiuntur*).

Ebből támadt báró Eötvös Józsefben, kinek nemes szelleme az »elnyomottak« érdekében lángolt fel mindenkor, az a gúnyos éléz:

»Menj, kérdezz meg egy reformatust: milyen vallásu? — És büszkén fogja felelni: kálvinyista.

Kérdezz meg egy katolikust, és bocsánatot fog kérni, mert — katolikus.«

*

És kétségtelen, hogy vannak protestans vezérférfiak (nemcsak a politikában,) a kik a protestantismust szeretik úgy felfogni, mint politikai pártot.

Ezek bármily kicsinyléssel tekintsenek is Tiszára, mégis inkább szeretik őt a hatalom élén látni, mint báró Sennyey Pált.

Mintha nekik Magyarország is csak úgy kellene, ha abban protestans az ur.

Ezek az urak aztán az ilyen önző politikával éppen annyit ártnak magának a protestantismusnak, mint a hazának.

Ennek a jogtalan aspirációkkal. Annak, mert jogtalan aspirációkat ébresztenek benne.

A protestantismus önmagát gyengíti, mikor ezeket erősíti.

Mert ezeknek, a protestans szellemben fekvő nemes és erkölcsi liberalismus, mely a protestantismusnak szent czél volt a szabadság kivívására, csak arra való, hogy vele terrorizáljanak.

*

És ha kirívó volt már eddig is az, hogy alakultak protestans szövetségek, és szerepeltek protestans vezérférfiak, a kik a protestantismust úgy tekinték mint politikai pártot: ez annál kirívóbbá, és talán végzetesebbé lehet ezután.

Mert a szerepek változnak.

A mult századokban a német császárság eszméje, össze lévén kötve a Habsburgok nevével, katholikus eszme volt. Ma a német császárság eszméje, össze lévén kötve a Hohenzollerek nevével, — protestans eszme.

A mult századokban a protestantismusnak kellett megküzdenie a német császárság terjeszkedő hatalmi aspirációival.

Ma ez a missió a catholicismusra vár.

De nemcsak a német császársággal szemben emelkedik a catholicismus jelentősége Magyarországon, hanem emelkedik a panszlavizmus, emelkedik Oroszország országrabló terveinek ellenébe is.

Mert valamint a mult századokban a protestans autonomia volt az, mely természetes szövetsége lett a nemzeti autonómiának;

Ugy jelenleg a katolikus egyházi hierarchia az, mely közvetlen befolyást gyakorol a magyar állam szlávajku katolikusaira, és vagy elvonja, vagy megakadályozza őket az államellenes aspirációkban, miáltal a katolikus hierarchia a magyar állam hatálo m természetes szövetségese lett.

*

Senki a protestantismus nemzeti missiójától jobban áthatva nem lehet, mint én.

Senki a protestantismusban rejlő hatalmas, és nemcsak a nemzetiségre, hanem a társadalom nemesítésére is jótékony befolyást gyakorló erkölcsi hatalmát nem appreciálja jobban, mint én.

Bámulom multját, tisztelem jelenét és hiszek jövőjében.

De minél inkább alapulnak bennem meggyőződésen eme érzelmek, annál jobban fáj, ha a Bethlenek és Bocskayak után olyan államférfiut emelt magasra és tart fenn a protestantismus, mint Tisza Kálmán!

Mert hát jól van, fogadjuk el azt a természetes érzületet kiindulási pontnak, hogy a protestans jobban húzódik a maga felekezetbelijéhez, mint más: de érthető-e akkor is a ragaszkodás a protestans elemek részéről, a mai Tisza Kálmánhoz?

Hát volt-e valaha katolikus államférfi, aki jobban az osztrák karjaiba dobta volna magát, mint Tisza Kálmán?

Nem volt!

És vigyázzon a protestantismus!

Most még elég hatalmas, hogy kellő időben újra győzelmesen harcoljon végig olyan harczokat, minők

a multban dicsővé tették nevét, halhatatlanokká érde-
meit.

De ha Tisza Kálmán sokáig folytathatja eddigi politikáját, akkor a nemzeti létnek összedült, elkorhasztott gyökereit még a protestantismus önfeláldozó lángjának nemes harmata sem üditheti sarjadó életre többé.

Magyarországon a katolikus elemek egészben véve nem oly tiszta magyarok, mint a protestánsok.

A protestantismusban, a mennyiben a protestánsoknak legnagyobb percentje magyar, jobban él a nemzeti törzs.

De éppen ezért jaj ennek az országnak akkor, ha az osztrák érdekek valaha szövetségest találnának a protestáns elemekben! Vagy azoknak vaksága és önzése miatt föl tudnák használni azokat!

Mert akkor Finis Hungariae!

II.

Tisza Kálmán első szereplése tehát összeesett a protestantismus utolsó politikai szerepével.

A bécsi patensek elleni harcz, melyben a protestansok csak a saját, de a nem protestans elemek az egész nemzet jogainak harczát látták, az egész nemzet figyelmét és lelkesedését a protestansok erélyes ellenzéke felé irányozák.

Abban az időben az öreg Baloghnak, a ki mint a debreczeni collegium professora, komikus volt még saját tanítványai előtt is; a kinek definitiói, dorgálásai és erkölcsös tanításai kedélyessé tették volna a haldoklót is: az öreg Baloghnak elég volt az ő recsegő s a mellett félig selypítő hangjával annyit mondani: »nem fogadjuk el«, hogy utána superintendensnek válasszák meg, s mint nagy hazafit, protestans vezérférfit ünnepeljék.

Hát Tisza Kálmánt hogyan választották volna rögtön curátornak? hogyan ünnepelték volna nagy hazafi és vezérférfit gyanánt, mikor ő nemcsak annyit mondott a patens ellen, mint az öreg Balogh, hanem olyan filipikákat eresztett meg minden alkalommal a protestansok jogainak, és szabadságának védelmére, hogy sirtak a katolikusok is, a miért hogy ők protestansok nem lehetének.

És az akkori mozgalmas napok alatt történt, hogy négy szabolcsi katolikus község együttesen tért át a protestáns hitre, s az ország katolikus nemessége és főne-

me:sége körében olyan hatalmas áttérési mozgalom indult meg, hogy a kath. klérus könyörögni ment Bécsbe a császárhoz, hogy hagyjon békét a protestans autonómiának, mert különben protestánsná lesz egész Magyarország.

*

Igy szövődtek össze, ez idő szerint utólszor, Magyarország politikai érdekei a protestantismus egyházi érdekeivel, s e vegyes házasságnak lett szülötte Tisza Kálmán.

Igy lett Tisza Kálmán már akkor a protestans politikai pártnak vezéri jelöltje; és ebből származott később nagy része ama szélsőbali ingadozásoknak, melyek Tisza Kálmánban, a hidegen kiszámított taktikai szempontok miatt (melyekkel aztán a szélsőbalit éppen úgy felültette, mint a balközépi publikumot) sokszor napi rendre kerültek. Mert a református papok, a kik a Deákpártban a centralisálók pártját látták, s azal nem törődtek, hogy a mi a Deákpárt szemé előtt lebeg, az nem osztrák, hanem magyar centralisatió, nem szerették a Deákpártot: de nem szeretve a Deákpártot, mégis jobb hazafiak és egyenesebb lelkű emberek voltak, hogysem csak azért látták volna be a balközép létezésének szükségét, hogy a hatalom a Deákpárt kezében ne maradhasson: a szélsőbaloldal kezébe pedig ne kerülhessen.

*

Es minél olcsóbb a dicsőség, minél könnyebben jön a szerencse, annál elbizottabbá tesz.

Valamint ha valaki minél könnyebben és hamarabb hódítja a nőket, annál hajlandóbb megvetni s lenézni az egész női nemet.

S a kinek a szerencse méreg, annak a szerencsétlenség nem orvosság.

S érhetett-e annál olcsóbb dicsőség és könnyebb szerencse embert, mint a milyen érte Tisza Kálmánt, mikor valódi érdemek, s hozzávaló tulajdonságok nélkül országos hírűvé lett egy nap alatt?

Mert igaz ugyan, hogy abban az időben Deák Ferencz sem tett mást, mint tiltakozott és hivatkozott, de abban, mikor Deák Ferencz tiltakozott és »1848«-ra hivatkozott, egy nagy politikai eszme rejlett; ebből lett a kiegyezés.

De mi rejlett abban, mikor Tisza Kálmán nagyon is köznapi frázisokkal »tiltakozott«, és a linzi békekötésre hivatkozott?

Egy nagy frázis, és semmi több. S ebből lett a balközép.

*

Sokszor látunk az életben embereket, a kikről positive tudjuk, hogy bennük túlnyomók a gonosz hajlamok, — és kik mégis egész életükben egyetlen egy rossz tettet sem követnek, vagy nem követhetnek el. — Mert ugy alakulnak körülöttük a viszonyok, hogy hajlamaik szerint tenniök lehetetlen.

Viszont sokszor látunk embereket, kiknek jósága s becsületességeért kezünket tűzbe merjük tenni, s kikről egyszer azt halljuk, hogy ezt vagy azt a bűnt követték el.

Ha tehát a körülmények ennyire tudnak uralkodni az emberen, ha bizonyos hajlamokat lehetlenné tenni

s embereket hajlamuk elleni cselekvésre kényszeríteni egyformán tudnak: mennyire rohamosan fejlődhetik s mehet előre ott minden, a hol a hajlamok és körülmények összetalálkoznak s egymást egészítik ki vágy és szerencse?

És ha Tisza Kálmánban, öröklött természet, szokás, nevelés, terveket kovácsoló képzelődés által, mind egytől egyig megvoltak is ama jellemvonások, melyek által a magánszemély átment a politikai egyéniségbe: mégis megtörténhetett volna-e, vagy szükségkép ilyen eredményt szült volna-e akkor is, ha olcsó dicsőség és könnyű szerencse nem működnek közre, hogy hamarabb kifejtsék benne az önhittséget, mint az önbírálatot; hamarabb kifejleszszék benne a húságot, mint az önérzetet; hamarabb kifejleszszék benne a siker utáni szomjat, mint az érdemek utáni vágyat, s hamarabb ígérjék neki a hatalmat, mintsem előbb megedzték volna benne az önuralmat?

*

Változott-e Mackbeth egyénisége az által, hogy a nénikék koronát jósoltak neki?

És mégis, gyilkolt volna Mackbeth akkor is, ha a nénikék koronát nem jósoltak volna neki?

Nem.

Igy tette Tisza Kálmánt bűnössé a szerencse, hogy végül legyen valami, a mi mentse.

Mert Istenemre! más mentsége azért, hogy ilyenné fajult mint a milyen, nincs, mint az, hogy nagyobb szerencséje volt, mint megérdemelte.

*

Ha nem lett volna a Tisza Lajos fia, még akkor is érteni lehetne, hogy olyan siker és ünnepeztetés után,

mint a milyen első szereplése után érte, elvesztette volna a mértéket arra, hogy mennyi súlylyal kell Magyarországon birni az érdemnek, hogy lenyomja a mérleg serpenyőjét? s ha elkapva a siker mámorától, fölébredt volna szívében a frivolitás, úgy keresni a közpályán a saját hasznát és dicsőségét, hogy ne azért küzdjön, ne azt hirdesse, a mi az ő saját meggyőződése szerint igaz, hanem azt, a mi az emberek bizonyos tömegének szájjze szerint van.

Mert a tömeg a politikában olyan, mint a varju a mesében.

Dicsérd énekét, és kiejti szájából a sajtot.

*

Ha Tisza Kálmán olyan egyéniség lett volna, a kihez a sátán hiába megy szerencse alakjában, hiába kísérti, hiába csábítja, nem vehet rajta erőt: akkor neki az a szerencse, melyben eltörpült mellette más, s csak maga nőtt óriássá saját képzeletében, nem lett volna szerencsétlensége.

De Tisza Kálmán olyan egyéniség, mint doktor Faust volt.

Nem abban az értelemben, hogy keresztül tanulta a világ összes tudományát, s csak akkor látta, hogy nem tud — semmit.

Nem! — Tisza Kálmán ezt nem tette. Ő az életben nagyon keveset tanult ahhoz képest, a mennyire hiszi magáról, hogy nagyon sokat tud. Tisza Kálmán mindenből tanult egy kicsit, de bármit is kimerítően soha. Azért tud ő beszélni mindenről, s azért nem ért alapjában és alaposan semmihez. Azért tart mindent rosznak, a mit más tesz s azért tart mindent jónak, a mit ő cselekszik. Nincs benne genie, mely pó-

tolná benne a tudományt, s nincs benne tudomány, mely pótolná a geniet. Sok ismerete nincs; egy ismerete pedig absolute nincs: — »lelki ismerete.«

Tehát nem ebben az értelemben olyan Tisza Kálmán, mint doktor Faust, hanem abban, hogy ő is, mint Faust, ha sokáig nem sikerül neki az, a mire törekszik, kész fölkeresni a sátánt, hogy szövetségre lépjen vele.

*

Tisza Kálmán mohón ragadta meg és élvezte az első sikert.

Nemcsak azért, mert merész álmainak előfutárjait látta abban, hanem mert már akkor elégtételt keresett, s a sértett hiúság lázas dicsvágyának mámoros gyönyörével kéjelgett nevének országos visszhangjában. S meglehet, abban az időben sokszor állt tükre előtt, s gyönyörködött önmagában. S fülének nem volt szebb zene, mint e név hangzása: T i s z a K á l m á n !

Miért keresett elégtételt? mi sértette volt hiúságát már akkor?

E történetre sokan lehetnek még, a kik emlékeznek.

Ez volt Tisza Kálmánnak első, végzetszerű találkozása — Deák Ferencz czel.

Tisza Kálmán még ismeretlen nagyság volt: Deák Ferencz már az ország szemefénye és legfőbb reménye.

Egy kaszinói közgyűlés alkalmával (mert akkor még más tér nem volt) Tisza Kálmán feljött Biharból szerepelni.

Mert már nem tudta tovább tűrni az obscuritást.

Már akkor bejárta volt Angliát, — elolvasott egy pár politikai remekművet. S már nem fért a bőrébe. Éhezé a föltűnést, szomjazá a hirt.

És megjelent ama kaszinói közgyűlésen s olyan praepotens modorban, olyan megdöbbenő felsőbbbségi érzettel szólt bele a tanácskozmányokba, s lett minden lében kanál, hogy Deák Ferenczet elfutotta a méreg, s egyik felszólalását (Tisza ellen) azzal kezdte »kedves öcsém uram!« — mire az ott levők kaptak az alkalmon, hogy gúnymosolylyal nézzenek egymás szemébe, s a nagyhangu »ismeretlen nagyság« ellen ily módon demonstráljanak.

*

Tisza Kálmán elpirult és elhallgatott.

De bizonyosan olyasmit érzett, mint Pázmány Péter, mikor Nagyváradon nem őt tették meg első eminensnek.

Ez a lényegtelen kis epizód nagy jelentőséget nyert az események későbbi folyamában.

Mert egyik, s talán legigazabb magyarázata annak a mohóságnak, melylyel Tisza Kálmán minden alkalmat, — önbirálat nélkül, — megragadott, a mi Deák Ferenczszel szemben erősíthette őt.

S valamint Deák Ferenczben e jelenet óta állandón megmaradt az ellenszenv Tisza Kálmán iránt.

Ugy Tisza Kálmánban sohasem apadt a megsértett hiuság bosszuérzete.

S talán ez is egyik oka annak, hogy a későbbi sikertelenségek gyűlölködővé tették Tisza Kálmánt, — s hogy a balközép későbbi vezére előtt nagyobb czél lőn megalázva látni a Deák-pártot, mint fölemelve látni a hazát.

*

De hogyan lett Tisza Kálmánból, a protestans debut után a balközép vezére? holott első szereplésében sem politikai érdekek, sem államférfiai tulajdonságok nem álltak benne a nemzet szeme elé?

Erre megfelel a következő fejezet.
